

Transcripció i transliteració de noms estrangers escrits en alfabet no llatins

Josep Torras

Lexicògraf d'Enciclopèdia Catalana, SA

Els noms dels principals polítics russos, ucraïnesos, grecs, txetxens, àrabs o israelians omplen les pàgines dels nostres diaris. I sovint amb grafies prou divergents: Gorbaxov / Gorbaxev / Gorbačov, Andreas Papandreu / Papandreou, Geòrgios Papadòpulos / Papadopoulos, Binyamín / Benyamín / Beniamín / Benjamin Netanyahu, Shimon / Ximon Peres, Ariel Sharon / Xaron, Yàssir / Yàsser / Iàsser Arafat, Abú Mazin / Abu Mazen, Ussama ibn Ladn / Ossama ben Laden / Ossama bin Ladin, etc. El mateix passa amb artistes, escriptors, esportistes, organitzacions, clubs o ciutats, com ara Txékhov / Čekhov, Txaikovski / Čajkovskij, Dostoievski / Dostojevskij, Panathinaïkós / Panatinaikos, Al-Qàida / Al-Qaida / Al-Qaeda, Kíiv / Kíev / Kyjiv, Txornòbil / Txernòbil / Čornobyľ / Černobyľ, la Muqata / Muqata´ / Muqataa, Beerxeva / Beer Sheva, etc. I tot això, sense comptar-hi moltes altres formes castellanes o angleses, o formes híbrides, que desfiguren el nom original.

Totes aquestes diferències ens fan veure que hi ha un problema de transcripció de noms provinents de llengües que fan servir alfabet altres que el llatí i que, malgrat l'elenc imponent de topònims i d'antropònims d'arreu del món recollit en les nostres enciclopèdies i altres obres de referència, continua havent-hi problemes a l'hora d'editar diaris, d'imprimir programes de concerts, etc. No hi ha gaire temps per a decidir, i cadascú ho resol com pot.

La característica de l'Enciclopèdia i de les obres que en depenen, especialment els dos atles, és que gairebé sempre dona formes transliterades, és a dir, escriu les lletres d'aquestes llengües amb els signes d'un alfabet internacional, amb abundància de diacrítics. Entre els més usats hi ha el sistema internacional de normalització ISO per a l'àrab o l'hebreu (per a l'hebreu és molt usual i fins i tot gaudeix d'una certa oficialitat el sistema de transcripció simplificada de l'Acadèmia de la Llengua Hebrea), el de

l'Institut de Ciències Lingüístiques de Rússia i l'ISO per al ciríl·lic, el sistema internacional de transliteració del devanagari per al sànscrit, el *pinyin* per al xinès, etc. La transliteració és el sistema adequat per a obres especialitzades, per a fitxes bibliogràfiques, per a mapes regionals molt específics.

Aquesta característica, però, per a molts constitueix una dificultat, per no dir fins i tot una equivocació. Partint de la base que la transliteració no és tan adequada per a textos divulgatius ni per als mitjans de comunicació, el mateix Institut d'Estudis Catalans ha fet algunes propostes de transliteració i transcripció en què es decanta decididament per la transcripció simplificada que «intenta [...] de reproduir els sons [...] amb els grafemes habituals en català, transcripció que està pensada per ser reproduïble amb els mitjans tipogràfics més a l'abast, per la qual cosa evita els signes diacrítics més inusuals». Fins i tot, amb relació al ciríl·lic, arriba a afirmar que «la utilització del sistema de transliteració de l'Institut de Ciències Lingüístiques de Rússia (ICL) i de l'Organització Internacional de Normalització (ISO) a la GEC ha demostrat, al llarg dels anys, dificultar-ne el maneig», i recomana: «Probablement la solució seria generalitzar les entrades de noms russos en transcripció al català tot fent referència a l'entrada principal, com a pas de transició cap a un ús predominant de la transcripció al català en possibles edicions futures».

Caldrà tenir-ho en compte en futures edicions de la GEC, bé que la decisió s'haurà de prendre amb relació a tots els altres sistemes de transliteració. En algun cas serà prou difícil de prendre-la (no he vist, per exemple, cap enciclopèdia que adapti totalment el vocabulari sànscrit). D'altra banda, cal tenir en compte que alguns d'aquests sistemes de transliteració provenen de l'escriptura llatina de llengües que normalment se serveixen d'altres alfabetes. Concretament, el sistema de transliteració del rus i de les llengües eslaves prové de l'escriptura llatina amb què els croats escriuen el serbocroat (la mateixa llengua que els serbis escriuen en ciríl·lic). I, quant a la dificultat d'escriure signes especials o diacrítics, pensem que no fóra lícit de prescindir-ne en mots polonesos (pensem en els signes *ł,ń,ź,ę*), croats (*ć, š, đ*) o turcs (*t, ğ, ö, ü*), de la mateixa manera que fóra inconcebible prescindir de la *ñ* castellana o de la nostra *ç*. Això sense tenir en compte que els caràcters llatins de l'anglès o del francès no ens indiquen gaire cosa de llur pronúncia, molt diferent de la que fariem en català.

Ara bé, no és pas aquest realment el problema que es planteja a l'hora d'escriure en català aquests noms estrangers. Aquests ens solen arribar a través de transcripcions castellanques, que al seu torn solen ser adaptacions de transcripcions angleses. És a dir, estem parlant de transcripció simplificada de noms en textos no

especialitzats, en escrits divulgatius, anuaris i, sobretot, pensant en els mitjans de comunicació.

Molt sovint es prenen els noms tal com ens arriben, com si aquella escriptura, ja prou estranya, fos l'original. I no ens adonem que tenim al davant una transliteració científica (sia de l'Enciclopèdia o no) o una transcripció francesa, anglesa o castellana.

Per una fidelitat al país, sovint n'hi ha que prenen com a model absolut les formes donades per la *Gran enciclopèdia catalana*, sense tenir present, potser, que la GEC segueix els sistemes de transliteració científica. En els diversos quadres d'equivalències (grec, ciríl·lic, àrab, hebreu, devanagari, armeni, copte, siríac, etc.) apareix —després dels caràcters originals de cada alfabet i de les transliteracions científiques— la columna de la transcripció al català. És aquesta la forma que cal seguir en publicacions que no siguin estrictament científiques. En els quadres relatius a l'àrab, el grec o el ciríl·lic hi ha una informació força completa, però malauradament no podem dir el mateix per al copte, l'hebreu o el siríac, perquè al costat de la transliteració presenten només una llista d'equivalències fonètiques amb exemples d'altres llengües i alfabetes (la *j* o la *z* castellanés, la *θ* o la *χ* gregues), però sense una veritable transcripció simplificada. Pitjors encara són els quadres de l'armeni i el devanagari, que només tenen la transliteració científica.

Val a dir també que entre les transcripcions hi ha alguna badada, com la de la lletra àrab *ث* [*ta*], que és transcrita per una *z* catalana, és a dir amb un so de essa sonora, en comptes del dígraf tradicional i convencional *th*, amb el qual ja el llatí transcrivia les *θ* gregues (*theologia*, *anthologia*, *bibliotheca*, etc.).

Aquests darrers anys, aquest problema ja va suscitar-se a les biblioteques a l'hora de catalogar les obres escrites en llengües d'alfabets diferents del llatí. L'IEC convocà diverses reunions amb professors universitaris i especialistes per a elaborar unes propostes, primer per a l'àrab (1990), després per al rus (vàlid també per a les altres llengües eslaves) (1994) i finalment per a l'hebreu (2003). Totes aquestes propostes han estat publicades en els *Documents de la Secció Filològica*, I, III i IV. Són uns documents molt ben elaborats, però, com els quadres de l'Enciclopèdia, només serveixen quan hom té al davant els noms escrits en caràcters àrabs, ciríl·lics o hebreus. És a dir, pressuposen en l'usuari no solament la capacitat de poder llegir adequadament llurs alfabetes, sinó uns coneixements més profunds d'aquestes llengües, perquè normalment els textos que ens arriben, per exemple, de l'àrab o de l'hebreu manquen de vocals, i els escrits en ciríl·lic no tenen cap indicació sobre l'accentuació de les paraules. Un cas evident d'aquesta dificultat és el sistema que ha fet servir el *Gran Larousse català* a l'hora de transcriure els noms eslaus: fa la transformació de tots els signes, però no introdueix

els accents, que són indispensables per a una recta pronúncia catalana. Si *Balàkirev*, *Borís*, *Líssenko* o *Iúixtxenko* es llegeixen sense accent, sonen d'una manera que té ben poc a veure amb l'original.

Permeteu-me, però, que faci una breu crítica d'aquestes propostes. Per què s'han donat solucions diferents de transliteració per a la ش [šim] àrab i la ש [šin] hebrea, fricatives sonores (com la x de *xacra*) i lingüísticament idèntiques? Per a l'hebreu hom proposa el símbol internacional š, mentre que per a l'àrab s'adopta el símbol català x. Una cosa semblant passa amb la ج [ǧim] àrab, africada sonora (com els nostres *dj* o *tj* de *adjectiu* i *platja*), que internacionalment és transliterada per ǧ, però en català, en canvi, hom ha adoptat la j, que és una fricativa sonora (que internacionalment es representa per ž). D'aquesta manera, resulta que les africades ǧābal i ǧihād es converteixen en les fricatives jābal i jihād, cosa ben discutible en transliteració científica, bé que acceptable i normal en transcripció simplificada (pensem en les transcripcions històriques, tant si la ǧim és inicial —jässera—, com si és intervocàlica —rajola, atzabeja—, com si segueix una consonant contínua —aljub, alforja—); d'altra banda, en transliteració la j representa internacionalment la iod semiconsonant (per al ciríl·lic, si més no; per a l'àrab i l'hebreu hom ha adoptat la y). Una altra incongruència d'aquestes propostes és que en alguns quadres, per a transcriure la iod semiconsonant, hom proposa la i (per al ciríl·lic) i en altres, la y (per a l'àrab i l'hebreu).

Com he dit suara, aquestes propostes —com també els quadres dels alfabetes de l'Enciclopèdia— només serveixen en el cas que l'usuari tingui al davant els noms escrits en caràcters àrabs, ciríl·lics o hebreus, no pas si li vénen d'altres fonts, que és la cosa més habitual. Em penso que això sol constitueix una dificultat prou gran per a justificar que l'Enciclopèdia o un diccionari especialitzat mantingués el sistema de transliteració científica de noms comuns, de topònims i antropònims, perquè això ens permetria el pas a una transcripció tan simplificada com es vulgui, però rigorosa. En aquesta línia us puc dir que l'Enciclopèdia està preparant una base de dades toponímica que inclourà els topònims de la GEC i de l'*Atlas*, amb transliteració, transcripció i formes més conegudes.

He dit també que aquest sistema de transliteració és adequat només per a publicacions científiques i especialitzades, però que no ho és per a altres publicacions més de divulgació i, sobretot, per als mitjans de comunicació. La transcripció, a diferència de la transliteració, no comporta signes diacrítics. El perill d'adoptar la transliteració en aquesta mena de textos és que, sovint, davant la dificultat de picar els signes diacrítics corresponents, senzillament se'n prescindeix. Aleshores *Txaikovski*, que en transliteració científica ha de ser *Čajkovskij*, si li llevem els diacrítics es converteix

en *Cajkovskij*, amb una pronúncia catalana que ben poc té a veure amb el nom del compositor. Aquí hauríem de repetir el que ja he dit sobre els diacrítics: quan es tracta de llengües eslaves d'alfabet llatí (polonès, txec, eslovac, eslovè i el serbocroat de Croàcia i de Bòsnia), no podem ometre els diacrítics, altrament els noms queden novament deformats. Així, el croat *Milosević* o el polonès *Wladislaw* no poden quedar, per la mandra de trobar els diacrítics, en *Milosevic* i *Wladislaw*, que queden ben deformats. Tampoc no es poden transcriure i adaptar-los en *Milòssevitx* i *Vladislav*, perquè s'escriuen en alfabet llatí. Aquest poc respecte pels diacrítics em fa pensar en la deformació temuda de *Caçà* en *Cacà*, que portà a l'adopció claudicant oficial del nom *Cassà de la Selva*, amb dues esses! Tot plegat, com veiem, una altra contradicció, perquè resulta que els noms d'altres alfabetos no llatins es poden transcriure sense diacrítics, mentre que per als d'alfabet llatí els hem de conservar per a no deformar-los.

Hom no pot adoptar, doncs, les formes transliterades prescindint dels diacrítics. Cal fer les transformacions corresponents que ens indiquen tant els quadres de l'Enciclopèdia com les propostes de l'Institut, per a convertir les transliteracions en transcripcions simplificades però rigoroses. Només queda irresolt el problema dels accents, sobretot en el cas de les llengües eslaves (només s'indiquen en els bons diccionaris).

Ara bé, aquesta no és la situació més general en què es troba un corrector. Normalment els noms estrangers ens arriben a partir d'altres llengües, sobretot el castellà, l'anglès o el francès. Molt sovint, encara, les formes castellanques són calcs o adaptacions de fonts angleses o franceses. Cadascuna d'aquestes llengües ha seguit, evidentment, el propi sistema de transcripció. Per a poder fer-ne una passable transcripció al català, caldria tenir al davant els quadres de transcripció propis de cadascuna d'aquestes llengües (només l'italià sol fer servir sempre en tota mena d'escrits les transliteracions científiques). Però això, evidentment, representa una feina complicada, a més de presuposar una bona biblioteca, que no tothom té a l'abast. Per això he redactat unes taules d'equivalències, segurament no exhaustives, però suficientment significatives. La comparació d'aquestes equivalències, per exemple, a través d'Internet, pot donar uns resultats força satisfactoris. Per això m'atreveixo a presentar-vos-les, conscient que, malgrat les mancances, us podran ser d'alguna utilitat.

Primer de tot cal fer atenció a alguns fenòmens generals que solen afectar algunes de les transcripcions:

— Per a l'àrab preveiem només les vocals *a*, *i*, *u* (les *e* i les *o* de moltes transcripcions són adaptacions fonètiques de pronúncies dialectals).

- Les terminacions *-ine* (típica de transcripcions franceses) sempre són *-ín*.
- Les *e* (de transcripcions angleses) sempre són *i* tòniques.
- La doble *a* (d'algunes transcripcions de l'àrab) correspon a la transliteració *a'* i s'ha de transcriure amb una simple *a* àtona.

TAULA 1
Signes de transliteració i transcripció de l'àrab

transliteració	transcripció				
	angl.	fr.	al.	cast.	cat.
ṭ	th	th	th	z	th
ǧ	j	dj	dsch	y/ŷ	j
č	ch	tch	tsch	ch	tx
ḥ	kh	kh	ch	j	kh
ḏ	dh/z	dh	dh	d/dh	dh
s/š	s/ss	s/ss	s/ss	s	s/ss
š	sh	ch	sch	sh	[i]x
ẓ	z/dh	dh	dh	z/d	dh (<i>El Periódico</i> : z)
ǧ	g/gh	g/gh/r	gh	g[u]	gh (<i>El Periódico</i> : g/gh)
q	k/q	k/q	k/q	k/q	q
w	w	ou	u	u	w (<i>Avui, El Periódico</i> : u)
y	y	y	j	y	y (<i>Avui, El Periódico</i> : i)

TAULA 2
Signes de transliteració i transcripció del ciríl·lic

transliteració	transcripció				
	angl.	fr.	al.	cast.	cat.
š	sh	ch	sch	sh	[i]x
šč	shch	chtch	schtsch	shch	[i]xtx (sovint simplificat: sx)
ž	zh	j/g	zh	zh	j
č	ch	tch	tsch	ch	tx
ch/kh	kh	kh	ch	j	kh
v	v	ff	w	v/f	v
i/j/y	i/y	i/y	i/j	i/y	i

TAULA 3
Signes de transliteració i transcripció del grec

<i>original</i>	<i>transliteració</i>	<i>transcripció</i>				
		<i>anql.</i>	<i>fr.</i>	<i>al.</i>	<i>cast.</i>	<i>cat.</i>
γ	g	g	g	g	g	g/i (ga, go, gu, ie, ii)
ζ	z	z	z	z	z	z
σ	s	s/ss	s/ss	s/ss	s	s/ss
θ	th	th	th	th	z	th
ι	i	i/y	i/y	i/y	i	i
χ	ch/kh	kh	kh	ch	j	kh
δ	d	d/dh	d	d	d/dh	d
η	ē	i	i	ē	i	i
υ	y	y/i	u	y	y/i	i
ω	ō	o	o	o	o	o
αι	ai	ae	e	ae	e	e
αυ	au	av	af	aw	av/af	av/af
ει	ei	i	i	i	i	i
ευ	eu	ev	ef	ew	ev/ef	ev/ef
οι	oi	i	i	i	i	i
ου	ou	ou	ou	ou	ou/u	u
γγ	gg	ng	ng	ng	ng	ng
γκ	gk	g/nk	g/nk	g/nk	g/nk	g (inicial), nk (medial)
μπ	mp	b/mb	b/mb	b/mb	b/mb	b (inicial), mb (medial)
ντ	nt	d/nd	d/nd	d/nd	d/nd	d (inicial), nd (medial)

Transcriure les lletres a partir d'altres llengües, sabent-ne la font, no presenta gaires dificultats si es tenen presents les taules que hem explicat. Tal com he dit suara, la dificultat més grossa es presenta a l'hora de saber on recau l'accent de la paraula, que no s'escriu en les llengües eslaves ni en l'hebreu, ni tampoc en les transliteracions científiques (pel que fa a l'àrab es pot deduir normalment de les vocals llargues). L'accent, però, és indispensable en una transcripció al català. En cada cas haurem de tenir la seguretat de l'accent original fent les comprovacions necessàries o consultant algun tècnic. No és pas una dificultat insuperable, ja que aquestes comprovacions en

molts casos es poden fer en bones fonts de llengües que tinguin accentuació, com ara el castellà; les enciclopèdies i els diccionaris italians acostumen a accentuar els mots i, a més, solen donar la pronúncia entre claudàtors; aquesta pronúncia també sol figurar en els diccionaris anglesos. També en italià i en alemany es publiquen regularment uns repertoris de noms d'actualitat (topònims, antropònims, institucions i noms comuns) en les diverses llengües estrangeres, incloent-hi les transcripcions o transliteracions, amb la seva pronúncia, per a locutors de ràdio i televisió. Fóra interessant que una cosa semblant es publicués a casa nostra.

TAULA 4
Signes de transliteració i transcripció de l'hebreu

<i>transliteració</i>	<i>transcripció</i>				
	<i>angl.</i>	<i>fr.</i>	<i>al.</i>	<i>cast.</i>	<i>cat.</i>
w	v/w	v/w	w	v	v
z	z	z	z	z/s	z
y	y/i	y	j	y	y (<i>Avui, El Periódico</i> : i)
s	s/ss	s/ss	s/ss	s	s/ss
<u>k</u>	kh	kh/r	ch	j	kh
g	g	g/r	g	g[u]	g
q	k/q	k	k	k/c/q	q
š/sh*	sh	ch/sh	sch/sh	sh	[i]x/sh
š/z*	ts/tz/z	ts	tz	s/ts	ts

* Transliteració «oficial» de l'Acadèmia de la Llengua Hebrea.

Un tractament especial mereix la transcripció del grec modern. Curiosament, totes les enciclopèdies, incloent-hi les italianes, donen els noms grecs moderns en transcripció, sense diacrítics, i amb la iodització actual de la llengua, talment que és impossible de recular des de les transcripcions fins a l'original. També en aquest punt la GEC optà curiosament per la transcripció i no per la transliteració.

Per a concloure, caldria recomanar que en tota mena de textos no especialitzats s'adoptés decididament una transcripció simplificada uniforme, en la forma proposada per l'IEC, no deixant-se induir a error ni per formes científiques escapçades, és a dir, mancades de diacrítics, ni per formes provinents d'altres llengües, i evitant les formes híbrides, que mesclen transcripcions diferents.

D'una manera immediata convindria que s'unifiquessin els criteris de transcripció i de transliteració, no solament per a adequar els quadres de la GEC amb els de l'IEC, sinó també per a trobar uns mateixos símbols per als mateixos fonemes en els diversos alfabetos de transliteració. Per això fóra recomanable d'organitzar reunions d'estudi entre les entitats que hi han treballat (Enciclopèdia, IEC, etc.).

Finalment, fóra molt útil de poder disposar en català de llistes, actualitzades regularment, de topònims, antropònims i de terminologia d'actualitat.